

Tożsamość przestrzenna w badaniu przestrzeni miejskiej. Przykład gdańskiej dzielnicy Oliwa

Adam Kosznicki

Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa
Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Gdański
ul. Jana Bażyńskiego 4
80-309 Gdańsk
adamkosznicki@gmail.com

Podziękowania

Autor składa serdeczne podziękowania Redakcji, której pomoc była nieoceniona w przygotowaniu niniejszego tekstu do publikacji.

Abstract

Spatial identity in exploration of urban space. The example of the Oliwa district in Gdańsk

This article discusses the concept of spatial identity applied in sociological exploration of urban space. The text is divided in two main parts. The first part covers different approaches to defining and categorising space. Since many scholars wrote about social space, it is useful to outline the most significant ideas. The same applies to identity. This term can be understood in many ways, but only some of them need a closer analysis. The description of main concepts of social space and identity is followed by outlining theoretical aspects of spatial identity. This term is actually a combination of both presented before. It was coined to explain human affection to some parts of urban space. The second part of the article describes empirical research conducted in the Oliwa district in Gdańsk. This is one of the oldest district of that town and its urban space has a significant symbolic value. Methodological aspects of the study are described in the methodological section. This research was made with application of grounded theory in its classic version, developed by Barney Glaser and Anselm Strauss. The in-depth interview technique was used to collect empirical data. The methodological part of the article is followed by an analysis of subjects' declarations. Some parts of them were quoted to confirm the researcher's conclusions.

Słowa kluczowe: tożsamość przestrzenna, Oliwa, wywiad pogłębiony, teoria ugruntowana, przestrzeń, tożsamość

Keywords: spatial identity, Oliwa, in-depth interview, grounded theory, space, identity

1. Wstęp

Współczesne miasta ulegają licznym zmianom kulturowym. Dotyczą one między innymi form otoczenia architektonicznego, metod komunikowania się, migracji bądź stylów życia. Takie procesy wpływają na coraz intensywniejsze próby odpowiedzi na pytanie o naturę tożsamości indywidualnej, jak również zbiorowej. Ponieważ tradycyjne sposoby budowania autoidentyfikacji na podstawie wykonywanego zawodu, wykształcenia, pozycji w strukturze społecznej lub przynależności do określonych kręgów towarzyskich zaczynają tracić na znaczeniu, ludzie poszukują sposobów odpowiedzi na pytanie „kim jestem?” w innych źródłach. Celem niniejszego tekstu jest pokazanie, że jednym ze sposobów rozwiązania takich dylematów i zarazem kanwą dla budowania tożsamości może być nasycona znaczeniami przestrzeń miejska, w tym przede wszystkim dzielnica zamieszkania.

W dalszej części zaprezentowano wyniki badań empirycznych nad społecznością gdańskiej dzielnicy Oliwa i utożsamianiem się jej członków ze swoim miejscem zamieszkania. Podstawową kategorią teoretyczną zastosowaną w badaniu jest pojęcie tożsamości przestrzennej. Podano sposoby definiowania tego pojęcia i przytoczono stanowiska wybranych autorów zajmujących się tą tematyką. Ponieważ łączy ono w sobie znaczenie zarówno przestrzeni społecznej, jak i tożsamości, przedstawiono charakterystykę jego części składowych, aby móc lepiej zrozumieć istotę tej nowej całości teoretycznej. Poza tym ukazano szczegóły badania empirycznego, z którymi można się zapoznać w rozdziale metodologicznym.

2. Pojęcie przestrzeni oraz tożsamości społecznej

Przeźrzeń to pojęcie używane w bardzo wielu różnych kontekstach i dyscyplinach naukowych. Jak zauważają Bohdan Jałowiecki i Marek Szczepański: „Wyraz ‘przeźrzeń’ ma nie tylko wiele znaczeń, lecz także pojęcia związane z przeźrzeniem są niezmiernie bogate w najrozmaitsze konotacje. Przeźrzeń jest abstrakcyjną ideą (matematyczna), właściwością materii (fizyczna), środowiskiem

naturalnym wykształconym w określony sposób w toku ewolucji (przyrodnicza, geograficzna), jest wreszcie tworem ludzkim, antropogenicznym, kulturowym i społecznym, a więc wytworzonym przez jednostki, grupy i zbiorowości ludzkie (społeczna, kulturowa)” (Jałowiecki, Szczepański, 2010: 314).

Przestrzeń jako kategoria poznawcza może być ujmowana na trzy zasadnicze sposoby: jako relacja między obiektami, jako zbiór tych obiektów, bądź absolutystycznie – jako całokształt substancji świata. Odnośnie do przestrzeni jako relacji można stwierdzić, że rozwijała ona przekonanie, zgodnie z którym przestrzeń może być konceptualizowana jako zbiór relacji, w jakich pozostają do siebie ciała (Roskal 2008: 282). Za prekursora ujmowania przestrzeni w ten sposób uważa się Gottfrieda W. Leibniza. Marek Woszczek, opisując poglądy tego myśliciela, stwierdza, że *przestrzeń* jest dla G. Leibniza wyłącznie fenomenem (sposobem przejawiania się pewnych podstawowych właściwości w świecie) albo nawet iluzją, tyle że „dobrze ugruntowaną” (czyli mającą swoje źródło w tych podstawowych właściwościach) – (Woszczek 2012: 108). Z kolei pojmowanie przestrzeni jako zbioru „dowolnych obiektów, które przez analogię z geometrią nazywane są punktami, ale najczęściej są to funkcje. W ramach tej konwencji własności tych obiektów [...] relacje [...] między tak rozumianymi ‘punktami’” (Roskal 2008: 286).

Z kolei przestrzeń w znaczeniu substancjalnym jest opisywana jako „ukształtowana na podstawie codziennych doświadczeń człowieka, przyjmująca postać substancjalną w postaci pojemnika zawierającego rozmieszczane obiekty. Pojemnik jest niezależny od obiektów i przyjmuje formę trójwymiarową (przestrzeń euklidesowa)” (Lisowski 2014: 10). W dalszej części tej pracy termin „przestrzeń” jest używany w znaczeniu substancjalnym. Wynika to przede wszystkim z tego, że nie badano przestrzeni miejskiej jako relacji między jakimiś obiektami architektonicznymi lub między tymi obiektami a ludźmi, jak również nie analizowano przestrzeni miejskiej jako abstrakcyjnego zbioru elementów. Badana dzielnica jest traktowana jako istniejąca faktycznie substancja, która jest doświadczana przez swoich mieszkańców i wiąże się z nią określone formy utożsamienia.

Jedną z propozycji usystematyzowania sposobów rozumienia przestrzeni jest podział na przestrzeń konstrukcję i przestrzeń nacechowaną. W tym ujęciu przestrzeń konstrukcja jest ludzkim sposobem percypowania świata; odpowiada się wtedy na pytania, co to jest w ogóle przestrzeń, jak się ją poznaje i jak się ją widzi (Madurowicz 2007: 51). Przy takiej konceptualizacji przestrzeni jest ona w pewnym sensie warunkiem koniecznym poznania i pewną ramą epistemologiczną nakładaną przez poznający podmiot na rzeczywistość. Z kolei przestrzeń nacechowana, która wyłania się stopniowo po znalezieniu mniej lub bardziej przekonujących odpowiedzi na te pytania, precyzyjnie określa, jaka jest jej natura i do czego przynależy dany element przestrzeni (tamże). To drugie ujęcie przestrzeni wiąże się bardziej z naukami społecznymi i kulturowym rozumieniem przestrzeni.

Z nawiązaniem do rozumienia przestrzeni jako przestrzeni nacechowanej można się spotkać u Bohdana Jałowieckiego. Według niego, pomimo różnych kontekstów używania tego terminu, znacznie częściej, i w zgodzie z rozumieniem potocznym, używa się pojęcia *przestrzeni społecznej* w odniesieniu do miejsca lub obszaru wyróżniającego się pewnymi cechami uwarunkowanymi społecznie (Jałowiecki 2000: 241). Patrząc na przestrzeń z tej perspektywy, można mieć na myśli dwie rzeczy: (1) terytorium zamieszkane przez grupę społeczną o pewnych określonych cechach, która naznaczyła je w pewien specyficzny sposób; (2) miejsce wytworzone przez daną grupę społeczną, któremu wyznaczyła ona funkcje i nadała znaczenie (tamże). Analizując podejście B. Jałowieckiego, można dojść do wniosku, że traktuje on przestrzeń jako byt *stricte* społeczny, który podlega ciągłemu kształtowaniu przez działające podmioty. Nie jest ona martwą substancją, lecz plastycznym tworzywem modyfikowanym przez człowieka.

Wątek teoretyczny traktowania przestrzeni jako elementu kultury rozwijał również Florian Znaniecki. Perspektywa ta „nakazuje traktowanie przestrzeni jako płaszczyzny mającej samoistnie status wartości lub zawierającej w sobie obiekty obdarzane takim statusem. [...] F. Znaniecki zwracał uwagę, że humanistyczne (kulturalistyczne) rozumienie przestrzeni z uwzględnieniem związanych z nią wartości powinno być różne od [...] rozumienia materialistycznego” (Majer 2010: 55). W swoich rozważaniach F. Znaniecki traktował przestrzeń jako byt subiektywny

i zależny od świadomości doświadczającej jej jednostki. Łączył również dociekania dotyczące przestrzeni ze swoją koncepcją współczynnika humanistycznego. W jednej ze swoich prac stwierdził, że „[b]adacz kultury musi brać przestrzeń jak wszystko, z czym ma do czynienia – jak układ językowy, mit, ceremonia, kompozycja muzyczna, obraz, narzędzie, pieniądz – z jej współczynnikiem humanistycznym, tj. jak jest doświadczana przez te podmioty ludzkie, których kulturę bada” (Znaniński 1999: 123).

Aleksander Wallis. Autor podaje definicję przestrzeni społecznej, którą opiera się na dokonaniach F. Znanińskiego. Według A. Wallisa, przestrzeń społeczną danej zbiorowości stanowi użytkowany i kształtowany przez nią obszar, z którym wiąże ona system wiedzy, wyobrażeń, wartości i reguł zachowania, dzięki którym identyfikuje się najpełniej z tym właśnie obszarem (Wallis 1990: 26). A. Wallis wyciąga również wnioski z zaproponowanej definicji, np. że dana przestrzeń fizyczna może być różną przestrzenią dla różnych grup, w zależności od tego, jakie znaczenie się jej przypisuje. Poza tym z definicji wynika, że zmiana funkcji i wartości przestrzeni społecznej może polegać nie tylko na przemianach jej cech fizycznych lub przyrodniczych, lecz również na zmianach panujących o niej wyobrażeń (tamże: 27).

Według Marty Cobel-Tokarskiej, w „koncepcji humanistycznej zamiast fizycznych i matematycznych właściwości przestrzeni kładzie się nacisk na człowieka i jego działania. Nie bada się już tylko przestrzeni ‘obiektywnej’ – wysokości, długości i szerokości, które zawsze da się odmierzyć tak samo, ale miasta, wsie, cmentarze, domy, ulice, place, wnętrza biur – czyli przestrzeń, w której toczy się ludzkie życie. Człowiek staje się twórcą przestrzeni, którą zamieszkuje, zagospodarowuje, dzieli, w której odbywa interakcje. Przestrzeń rozpatruje się zatem jako dzieło i arenę życia człowieka. Ważny jest tu aspekt kulturowy, a więc znaczenia, jakości i wartości, jakie ludzie w różnych kulturach nadają przestrzeni fizycznej” (Cobel-Tokarska 2011: 46). Ujęcie to koresponduje z przedstawionymi powyżej. Przestrzeń jest tu traktowana jako plastyczna materia, którą człowiek samodzielnie wytwarza, ale z drugiej strony ona sama wpływa na niego. To rozumienie odbiega od potocznego, w którym jednostka jest generalnie traktowana jako pozbawiona możliwości wpływu na swoje otoczenie. Poza tym podkreśla się

kwestie kulturowe, tj. znaczenia i wartości nadawane przestrzeni, co silnie wiąże się z zaprezentowanym wcześniej dorobkiem F. Znanieckiego.

Jeżeli chodzi o *tożsamość*, to w przypadku tego terminu istnieją analogiczne kwestie jak w przypadku przestrzeni, to znaczy jest on stosowany w wielu kontekstach i dziedzinach, przy czym przede wszystkim w naukach społecznych. Zbigniew Bokszański twierdzi, że „[p]ojęcie tożsamości w socjologii i psychologii społecznej odnosi się najczęściej do sfery autodefinicji aktora społecznego – indywidualnego i zbiorowego. Można w związku z tym określić je jako zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań owego aktora o samym sobie” (Bokszański 2002: 252).

Według Erika Eriksona, tożsamość to stabilna formuła autodefinicji powstająca w „punkcie przecięcia” trzech podstawowych aspektów egzystencji jednostki: możliwości jej organizmu, jej aspiracji i szans oraz ról społecznych i prototypowych karier oferowanych przez społeczeństwo (Bokszański 2002: 253). Z. Bokszański, analizując dorobek teoretyczny E. Eriksona, wyróżnił cztery modele funkcjonowania pojęcia tożsamości: zdrowia tożsamości, interakcyjny, światopoglądowy i egologiczny (Bokszański 1989: 26-50).

Pierwszy z nich odnosi się do spójności widzenia siebie. Model zdrowia przewiduje tożsamość jednostki jako rezultat dążeń do pogodzenia i związania dotychczas nabytych ról społecznych w spójną osobowość, która – będąc sumą poszczególnych identyfikacji – jest zarazem całością wyższego rzędu, a całość to więcej niż suma części (Madurowicz 2007: 37). Z kolei w modelu interakcyjnym tożsamość jednostki jest realizowana przez stałą wymianę komunikatów z innymi jednostkami oraz przemiany jaźni odzwierciedlonej. Model światopoglądowy jest opisywany jako zbiór trwałych właściwości charakteryzujących sposoby autopercepcji ukształtowane wśród członków dostatecznie dużej zbiorowości, przy czym sposoby postrzegania siebie są wyprowadzane z cech struktury społecznej lub całościowo, antropologicznie pojmowanej kultury właściwej rozpatrywanej zbiorowości (Bokszański 1989: 34). Z kolei w modelu egologicznym celem badań jest rekonstrukcja struktury i zasad funkcjonowania układu generującego różne postacie postrzegania siebie przez aktora społecznego (Bokszański 2002: 254).

Georg Simmel rozpatrywał głównie duże zmiany cywilizacyjne, w tym przede wszystkim postępującą urbanizację i industrializację. Dla G. Simmla podstawą tworzenia tożsamości miała być indywidualizacja własnego życia względem otoczenia. Poza tym uważał on, że aby uratować swą osobowość, jednostce pozostaje wykazywanie maksimum cech swoistych i odrębnych, przejawiając je, aby w rozgwarze wielkiego miasta móc dosłyszeć samą siebie (Simmel 2005: 314). „[J]ednostki uwolnione z tradycyjnych więzów, zapragnęły uwydatnić dzielące je różnice. Podstawą wartości jednostki nie są już zawarte w niej cechy ‘ogólnoludzkie’, ale właśnie jakościowa niepowtarzalność i jedyność. Walka i splot obydwu tych ideałów, z których każdy inaczej określa rolę jednostki w obrębie całości, decydują o wewnętrznym i zewnętrznym przebiegu historii naszych czasów. Areną zaś ich walki i prób pogodzenia stanowi wielkie miasto, swoiste bowiem warunki życia wielkomiejskiego dostarczają okazji i bodźców do rozwoju tak jednego, jak i drugiego” (Simmel 2005: 315).

Kateryna Novikova charakteryzuje podejście G. Simmla do tożsamości jako „rezultat[...] tworzenia w subtelnych procesie nieustannej negocjacji licznych interakcji między [...] subiektywnymi jednostkami. Jednostki stają się obiektywnym elementem teoretycznego i praktycznego świata oraz uzyskują obiektywną formę równowagi i sprawiedliwości dzięki wymianie roszczeń i ograniczeń, określając nawzajem swoją pozycję i miarę właśnie w ramach interakcji” (Novikova 2013: 381).

3. Tożsamość przestrzenna

Przedstawione wcześniej koncepcje, generalnie rzecz ujmując, skupiają się na tożsamości albo analizowanej wyłącznie dzięki introspekcji, albo traktują ją jako rezultat kontaktu z innymi jednostkami. Tożsamość człowieka może się jednak kształtować także w relacji do otoczenia fizycznego i nieożywionego i w takim przypadku wiąże się z problematyką przestrzeni społecznej. Zjawisko takie określa się mianem tożsamości przestrzennej. Wojciech Łukowski wyróżnia trzy rodzaje tożsamości przestrzennej: (1) społeczną tożsamość przestrzenną, (2) indywidualną identyfikację z przestrzenią, (3) tożsamość przestrzenną na poziomie systemu społecznego (Łukowski 2002: 83-86).

Pierwsza z nich odnosi się do tego, jak wygląda umysłowy obraz przestrzeni u człowieka, który jej doświadcza i jest jej użytkownikiem. Celem jej badania jest odtworzenie procesu percepcji przestrzeni oraz tego, jak jest ona zapamiętywana. Kluczowe jest też stwierdzenie, jak przebiega utożsamienie z tą przestrzenią. Ważny jest tu również podkreślany przez W. Łukowskiego aspekt fenomenologiczny, ta „mentalna reprezentacja przestrzeni” jest bowiem traktowana jako integralna część świata przeżywanego. Alfred Schütz nazywa tę reprezentację *zapasem wiedzy*, traktując nie jako logicznie ustrukturyzowany system, ale jako totalność zgromadzonych i sytuacyjnie uwarunkowanych interpretacji” (Łukowski 2002: 83-86). Ważnymi pytaniami, które pojawiają się odnośnie do tych związków z fenomenologią, jest to, jak tworzy się ten zapas wiedzy i jak wpływa on na interpretację przestrzeni zewnętrznej względem podmiotu.

Druga z wymienionych płaszczyzn, indywidualna identyfikacja z przestrzenią, oznacza mentalną reprezentację i afektywne posiadanie pewnej przestrzeni jako integralnego elementu świadomości „Ja” (Łukowski 2002: 83-86). Każdy człowiek buduje swoją tożsamość, odnosząc się do płci, rasy, wyznania religijnego, przynależności etnicznej lub narodowej itp. Z czasem stają się one częścią osobowości danej jednostki. Człowiek zaczyna opisywać siebie w kategoriach, które przypisują mu inni i które sam zaakceptował. Podobnie jest w przypadku przestrzeni, w obrębie której się wzrasta. Ona również może stanowić obiekt, na podstawie którego buduje się swoje wewnętrzne poczucie „Ja”. Istotne jest tu również poczucie różnicy, bo to ona stanowi istotę tożsamości. W mowie codziennej nagminnie używa się zwrotów w rodzaju „jestem stąd” itp., które mają podkreślić, że dany człowiek – w przeciwieństwie do innej osoby lub grupy – wywodzi się z danego regionu lub kraju.

Warto też zauważyć, że na relację z przestrzenią w budowaniu tożsamości nie trzeba patrzeć wyłącznie jak na układ, w którym tylko człowiek jest podmiotem twórczym. Można również potraktować tę relację jako interakcję. Jak pisze W. Łukowski, „[t]worzenie się więzi przestrzennych jest rozumiane również w kategoriach interakcji społecznej. Przestrzeń fizyczna przedstawia się jako obszar projekcji wartości, sensów, odniesień społecznych, traktuje jako symboliczną

reprezentację interakcji i wartości. Stanowi ona zatem ważny nośnik informacji i znaczeń, a tym samym składnik komunikacji społecznej” (Łukowski 2002: 84).

Ostatnią płaszczyzną jest tożsamość przestrzenna na poziomie systemu społecznego. Dotyczy ona tego, jak funkcjonuje tożsamość na poziomie pewnych całości społecznych. Tworzenie tożsamości odbywa się tu w relacji człowieka i struktury społecznej. Poza tym wiedza z zakresu tożsamości przestrzennej na poziomie systemu społecznego pozwala na łatwiejszą i płynniejszą kategoryzację innych członków społeczeństwa. W. Łukowski stwierdza, że wiedza „na temat tego, gdzie dana osoba ma swoją ojczyznę, umożliwia partnerom interakcji przyporządkowanie jej specyficznemu kontekstowi społeczno-przestrzennemu. Ta informacja oznacza jedno z najważniejszych kryteriów, określających tożsamość indywidualną i społeczną” (Łukowski 2002: 86).

Warto również zauważyć, że ostatnie dwa typy tożsamości przestrzennej opisane przez W. Łukowskiego wykazują pewne podobieństwo z podziałem Stanisława Ossowskiego na ojczyznę prywatną i ideologiczną. O ojczyźnie prywatnej S. Ossowski pisze, że „[m]oże to być bezpośredni stosunek osobisty, przywiązanie do środowiska, w którym się spędziło życie albo znaczną część życia, czy wreszcie okres szczególnie podatny na tworzenie się trwałych więzi emocjonalnych, przede wszystkim okres dzieciństwa” (Ossowski 1984: 26). To pojęcie odnosiłoby się do indywidualnej identyfikacji z przestrzenią w ujęciu W. Łukowskiego. Ona również opiera się na osobistym i jednostkowym utożsamieniu się z danym terytorium. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku ojczyzny ideologicznej. „Stosunek do ideologicznej ojczyzny nie opiera się na bezpośrednich przeżyciach jednostki względem ojczystego terytorium i na wytworzonych przez te przeżycia nawykach, ale na pewnych przekonaniach: na przekonaniu jednostki o jej uczestnictwie w pewnej zbiorowości i na przekonaniu, że jest to zbiorowość terytorialna związana z tym właśnie obszarem” (Ossowski 1984: 26). Odpowiadałoby to tożsamości przestrzennej na poziomie systemu społecznego opisywanym przez W. Łukowskiego. Tu też identyfikacja z określonym terytorium wiąże się z makrostrukturami społecznymi.

Z kolei odniesienie tożsamości do szerszych struktur społecznych wiąże się z kontekstem globalizacji i ponowoczesności w budowaniu identyfikacji społecznej jednostki. Współczesna, technokratyczna i zindustrializowana cywilizacja miejska stawia przed każdym człowiekiem wciąż nowe wyzwania. Społeczeństwo zmienia się zasadniczo kilkakrotnie nawet w ramach jednego pokolenia. „Argumentem jest to, że żyjemy w okresie (precyzyjne określenie daty jest zazwyczaj dość niejasne) ogromnego przewrotu przestrzennego, jest to era nowej i silnej globalizacji, natychmiastowej ogólnoświatowej komunikacji, załamaniem czegoś, co kiedyś było lokalną spójnością, nowej i gwałtownej fazy czasoprzestrzennego sprzężenia” (Massey 1994: 157). Według Małgorzaty Siostrzewitowskiej (2011: 57), współczesny, bezradny człowiek wobec wszechogarniającej, jednakowej wszędzie cywilizacji (zwłaszcza mediów, które kształtują mu życie), może odnaleźć siebie, pielęgnując niepowtarzalność i oryginalność swojego miejsca zamieszkania.

M. Siostrzewitowska stara się w ten sposób pokazać, że otoczenie architektoniczne może być jednocześnie narzędziem wyrazu, jak również metodą podtrzymania poczucia tożsamości. Szczególnie ważne jest to w krajach, które w wyniku polityki budowlanej swoich władz zostały zdominowane przez architekturę modernistyczną w postaci wszechobecnych bloków. Należy do nich między innymi Polska. Budynek te przez swoją identyczność i nijakość nie ułatwiają mieszkańcom budowania poczucia tożsamości przestrzennej z otoczeniem, a tym samym tworzenia zintegrowanej wspólnoty mieszkańców.

Warto też zauważyć, że identyfikacja mieszkańców z miejscem zamieszkania nie musi być jednolita, o czym wspomina cytowana wyżej autorka. Według niej, „[p]oczucie tożsamości mieszkańców może mieć różne odcienie i natężenie emocjonalne: od doznania przynależności do danej społeczności lokalnej, do identyfikacji z miejscem zamieszkania, poczucia więzi społecznych, poczucia wspólnoty kulturowej i akceptacji spuścizny przodków” (Siostrzewitowska 2011: 56).

W ujęciu Tomasza Burdzika, przestrzeń jest jednym z podstawowych składników tożsamości, ale identyfikacja danej grupy z określonym terytorium może dotyczyć nie tylko dużych zbiorowości, ale też mniejszych wspólnot lokalnych. Według tego autora, „[s]połeczność lokalna, skupiona bezpośrednio wokół

interpretowanego miejsca, może przywiązywać większą wagę do symboliki lokalnych budowli, pomników, aniżeli do narodowych miejsc tożsamości, czego przejawem może być silne poczucie tożsamości regionalnej” (Burdzik 2012: 14).

Tożsamość przestrzenną buduje się również dzięki wspólnotowym zachowaniom w stosunku do danej lokalizacji oraz wydarzeń z przeszłości. Dzięki temu, że mieszkańcy działają razem na rzecz jakiejś przestrzeni, tworzy się szczególna więź zarówno między nimi samymi, jak również między nimi a miejscem, w którym żyją. Jak zauważa T. Burdzik, „[s]ymbolika miejsc jest nieustannie konstruowana przez wspólnotowe zachowania odnoszące się do wyróżnionych lokalizacji. Wydarzenia, które rozgrywały się w wyróżnionych symbolicznie przestrzeniach, są ważne dla zbiorowości ze względu na historyczność miejsc, przeszłość bowiem stanowi legitymizację dla odrębności dowolnej zbiorowości. W przypadku odkrywania symboliki przestrzeni, wyróżnione miejsca nieustannie przypominają o ciągłości społeczeństwa poprzez ahistoryczny aspekt pamięci odtwarzanej przez jednostki” (Burdzik 2012: 17).

Z problematyką tożsamości przestrzennej wiąże się też kategoria przestrzeni tożsamości. M. Madurowicz definiował ją następująco. „Przestrzeń tożsamości obejmowałaby zbiór wszystkich miejsc, których brak powodowałby bądź poszukiwanie alternatywnych, bądź poczucie zagrożenia własnej tożsamości człowieka, oraz wszystkie podmioty, których tożsamość ukazała się w wymiarze przestrzennym, intersubiektywnie doświadczanym, chociaż samo zaistnienie podmiotów w danym momencie nie jest konieczne” (Madurowicz 2007: 67). W przytoczonej definicji widać związek utożsamienia się człowieka z daną przestrzenią oraz jego stabilnością emocjonalną. Przestrzeń ma być tu kanwą dla budowania stałej koncepcji siebie i swojego otoczenia życiowego.

Tożsamość przestrzenną można też pojmować jako wyjątkową i niedającą się odtworzyć cechę danego miejsca lub obszaru. Według M. Madurowicza, „[t]ożsamość miejską niekiedy rozumie się podobnie jak *genius loci*, geniusz miejsca, duch opiekuńczy miejsca, którego obecność zdradza raz krajobraz, to znów architektura, sami ludzie, bądź funkcjonujące mity i przesady; taki indywidualny i niepowtarzalny charakter miejsca (miasta) przywiązuje człowieka, nadaje sens

życia właśnie tu i teraz, *hic et nunc*, a nie gdzie indziej” (Madurowicz2007: 103). Przykładów takich miejsc w różnych miastach można podać wiele: Montmartre w Paryżu, Greenwich Village w Nowym Jorku, Kreuzberg w Berlinie. Takie dzielnice jak opisane powyżej i wiele im podobnych pełnią najczęściej rolę ośrodków kultury, miejsc bujnego życia towarzyskiego lub celów pielgrzymek turystów. Sprawiają, że dana metropolia odróżnia się zasadniczo od innych miast. Taką dzielnicą jest gdańska Oliwa, której poświęcono opisane w dalszej części niniejszego tekstu badania empiryczne.

4. Metodologiczne podstawy badania

W przeprowadzonym studium empirycznym wykorzystano założenia metodologii teorii ugruntowanej w jej wersji klasycznej, rozwijanej przez Barneya Glasera i Anselma Straussa. Jest to podejście wykorzystujące szeroko jakościowe metody badawcze oraz wpisujące się w humanistyczny paradygmat socjologii. Wyboru takiego dokonano z kilku względów. Po pierwsze, metody jakościowe są najodpowiedniejsze dla opracowywanej tematyki. Kwestia tożsamości mieszkańców małych i starych dzielnic w stosunku do ich otoczenia miejskiego można przeanalizować za pomocą danych zebranych w wywiadach swobodnych. Dają one możliwość dogłębnego zbadania świadomości społecznej mieszkańców badanej dzielnicy. Zastosowanie metod ilościowych mogłoby pociągnąć za sobą ryzyko wykonania co prawda szerokiej i wszechstronnej analizy, płytkiej jednak pod względem poznawczym. Po drugie, teoria ugruntowana jest dość plastyczną formą prowadzenia badań. Pozwala ona na dostosowywanie się badacza i używanych technik do zastanych warunków. Nie ma ustalonego wymogu co do liczby przeprowadzonych wywiadów, istnieje również możliwość uzupełniania zebranych danych o inne materiały, na przykład opisy obserwacyjne i etnograficzne.

Według wspomnianych wyżej B. Glasera i A. Straussa, można wyróżnić dwa typy teorii wylaniających się z danych – rzeczowe i formalne (Glaser, Strauss, 2009: 31). Teoria rzeczowa ma się skupiać na analizie empirycznej konkretnych zjawisk, teoria formalna zaś ma tworzyć abstrakcyjne koncepcje. Celem przeprowadzonych badań było wytworzenie teorii rzeczowej. Jest ona mniej ambitna w swoich celach,

ale dzięki konkretności unika się w tym przypadku ryzyka przeprowadzenia analizy niepełnej. Poza tym celem nie było tu stworzenie ogólnego modelu wyjaśniającego zjawisko kształtowania się i funkcjonowania tożsamości przestrzennej wśród mieszkańców miast w ogóle, lecz raczej wyjaśnienie, jak dzieje się to w określonym terenie badawczym, którym jest gdańska dzielnica Oliwa.

W przeprowadzonym badaniu posłużono się techniką wywiadu swobodnego. Odwołując się do typologii, którą zaproponowała Ilona Przybyłowska (1978: 53-68), można zastosowaną technikę zaklasyfikować jako wywiad swobodny ukierunkowany. Pozwala on na wejście w świat badanych i jednocześnie daje możliwość stosowania dyspozycji badawczych, które porządkują rozmowę i ją ukierunkowują. Krzysztof Konecki stwierdza, że w „wywiadzie *swobodnym ukierunkowanym* badacz ma tzw. dyspozycje do wywiadu, które są listą jego potrzeb informacyjnych. Lista tych potrzeb jest określona ogólnie. Prowadzący wywiad ma dużą swobodę w formułowaniu pytań. [...] Badacz musi dostosowywać treść oraz język poszczególnych pytań do możliwości respondenta” (Konecki 2000: 170).

W rekrutacji respondentów współpracowano z lokalną organizacją społeczną Fundacja Wspólnota Gdańska oraz miejscowymi aktywistami społecznymi. Wywiady przeprowadzono z osobami w różnym wieku i obu płci. Zróżnicowane były też sytuacje życiowe badanych. Wśród respondentów znaleźli się i studenci, i osoby aktywne zawodowo, i emeryci. Z perspektywy celu badania nie miało to większego znaczenia, gdyż kluczowe było subiektywne utożsamianie się z dzielnicą zamieszkania, to zaś kryterium spełniał każdy z badanych. Nowych badanych dobierano za pomocą metody kuli śniegowej, a więc proszono o nowe kontakty osoby już przebadane.

Podstawowym pytaniem badawczym nie było to, czy w ogóle w Oliwie istnieje tożsamość przestrzenna, bo to jest faktem, który potwierdza już obserwacja potoczna. Chodziło raczej o to, jaką przyjmuje formę i w czym się przejawia tożsamość mieszkańców tej dzielnicy. Tego typu badania były już prowadzone, czego przykładem może być projekt Krzysztofa Bierwiazonka na temat przestrzeni tożsamości w wybranych miastach górnośląskich (Bierwiazonek 2015b). Autor tych analiz posłużył się taką samą techniką badawczą jak użyta tutaj, ale badał innego

rodzaju grupę. Nie byli to zwykli mieszkańcy, lecz eksperci społeczni i instytucjonalni. Z tego też względu nowatorskim wkładem badań omówionych tutaj byłoby spojrzenie na podobną problematykę z innej perspektywy, to znaczy przeanalizowanie tożsamości miasta nie z punktu widzenia fachowców, których poglądy mogą być często oderwane od codzienności, lecz z pozycji zwykłych mieszkańców, dla których otaczająca ich przestrzeń jest częścią ich autoidentyfikacji.

Do analizy zebranego materiału empirycznego zastosowano program Open Code, który należy do rodziny CAQDAS. Pomimo tego, że jest on dostępny darmowo, ma dość rozbudowane możliwości. Jakub Niedbalski przytacza następującą listę potencjalnych zastosowań tego programu: (1) tworzenie bazy danych materiałów tekstowych, (2) przeszukiwania tekstów pod kątem określonych słów, (3) przypisywania kodów do określonych segmentów tekstu, (4) tworzenia i zarządzania kategoriami służącymi do grupowania wygenerowanych kodów, (5) przeglądania i przeszukiwania utworzonych kodów oraz kategorii, (6) tworzenia notatek w formie memo do zapisywania krótkich informacji bądź myśli analitycznych badacza, (7) przeglądania dowolnie wyselekcjonowanych elementów projektu (kodów, kategorii, memo) oraz ich przygotowania do wersji drukowanej (Niedbalski 2013: 65). Za pomocą tego programu przeanalizowano treści wszystkich wywiadów, zakodowano je oraz wygenerowano kategorie teoretyczne. Zaprezentowana poniżej analiza empiryczna bazuje właśnie na nich.

5. Tożsamość przestrzenna mieszkańców Oliwy

Na podstawie zebranego materiału empirycznego można stwierdzić, że w świadomości mieszkańców Oliwy przestrzeń miejska dzieli się na trzy zasadnicze kategorie. Pierwszą jest stara zabudowa powstała tam jeszcze w okresie przedwojennym, która przetrwała z pewnymi zmianami do współczesności. Drugą z nich są blokowiska, które zostały tam postawione po wojnie i na trwałe wpisały się zarówno w krajobraz dzielnicy, jak też w świadomość społeczności oliwskiej. Ostatnią zaś stanowią obiekty sakralne, które pełnią wiele różnych funkcji, niekoniecznie *stricte* religijnych, w tym między innymi funkcję nośnika tożsamości mieszkańców.

Opisy obiektów architektonicznych należących do pierwszej z wymienionych kategorii są obecne w wielu fragmentach każdego z przeprowadzonych wywiadów. Respondenci doceniają to, że w ich dzielnicy dominują budynki, które powstały nierzadko jeszcze w XIX w. W odczuciu badanych stanowi to o wyjątkowości i unikatowości Oliwy jako dzielnicy Gdańska. Badani podkreśli też związek wszechobecności starych kamienic z tożsamością tej dzielnicy. Istotne jest również to, że architektura Oliwy jest dość zróżnicowana, gdyż rozwijała się ona w znacznej mierze swobodnie i nie była planowana odgórnie, jak było w przypadku osiedli budowanych po wojnie. Na zróżnicowanie zabudowy dla tworzenia się tożsamości i oceny przestrzeni zwraca też uwagę Maria Lewicka w badaniach prowadzonych w Krakowie, Lwowie i Wrocławiu. Według niej, zróżnicowane architektonicznie części miasta są traktowane jako miejsca o uniwersalnym znaczeniu, podzielanym przez wszystkich jego mieszkańców, a także osoby przyjezdne (Lewicka 2012: 67-68).

Kontrapunktem przestrzennym dla dominujących kamienic są w Oliwie bloki mieszkalne zbudowane po wojnie. W wypowiedziach badani zwracali dość często uwagę na ich obecność i wpływ na przestrzeń miejską Oliwy. Bloki socjalistyczne odróżniają się znacznie od reszty architektury dzielnicy ze względu na fakt, że zostały zbudowane w stylu modernistycznym, który diametralnie odbiega od dominującej zabudowy secesyjnej. Z powodu tego, że bloki nie wkomponowują się w całość przestrzeni miejskiej tej dzielnicy, wydają się obce dla samych mieszkańców. Badani nie utożsamiają się z tymi stosunkowo niedawno powstałymi budynkami i uważają, że psują one klimat dzielnicy. Pojawienie się bloków w obrębie granic Oliwy było istotnym wydarzeniem i zapisało się trwale w pamięci mieszkańców. Respondenci potrafią zarówno podać okres, w którym rozpoczęło się budowanie tych obiektów, jak również miejsca, w których się znajdują. Wpływ na przestrzeń miejską Oliwy bloków socrealistycznych widać jednak przede wszystkim po tym, że badani oceniają je negatywnie w porównaniu z resztą otoczenia. Tu ponownie można odwołać się do przytoczonych wcześniej badań M. Lewickiej i wniosków z nich płynących w zakresie oceny bloków przez mieszkańców dzielnic historycznych. Autorka ta uważa, że mieszkańcy starej zabudowy w centrach tych

samych miast jednakowo negatywnie oceniają wszystkie blokowe osiedla w swoim mieście (Lewicka 2012: 63).

Ostatnią z wymienionych kategorii przestrzeni miejskiej Oliwy są obiekty sakralne. Każdy z respondentów przywiązywał do nich dość dużą wagę. Z analizy wypowiedzi widać wyraźnie, że ten element przestrzeni Oliwy ma dla mieszkańców duże znaczenie i łączy się z silnym ładunkiem emocjonalnym. Najważniejszym z obiektów sakralnych jest Katedra Oliwska. Badani doceniają jej rolę w całości architektury oliwskiej i łączą się nią różne elementy swojej biografii. Można ogólnie stwierdzić, że Katedra Oliwska to w opinii badanych osób coś wyjątkowego, aczkolwiek z ich opinii wynika, że mieli dylemat z jednoznacznym wskazaniem, jakie są tego przyczyny.

Kolejną ważną kwestią dotyczącą obiektów sakralnych jest fakt, iż dla respondentów istotna była wiedza o historii i przeznaczeniu tych budynków. Jest to warte podkreślenia, gdyż takie zagłębianie się w informacje i wszelkiego rodzaju źródła wiedzy o świątyniach oliwskich świadczy o tym, że nie są to miejsca obojętne badanym. Respondenci wiążą z tymi obiektami silne poczucie tożsamości, a tym samym chcą poznać ich genezę oraz proces rozwoju. Zwracają też uwagę na detale konstrukcyjne oraz atrakcyjność poszczególnych kościołów, w tym przede wszystkim Katedry, dla turystów i ogólnie ludzi spoza Oliwy. Badanie genezy przestrzeni miejskiej Oliwy można interpretować jako próbę głębszego zrozumienia swojego otoczenia, a tym samym samego siebie. Ułatwia to istotną formę zaangażowania, gdyż takie analizy przestrzenne oferują ludziom i ich wspólnotom drogę do zrozumienia miejsc ich codziennego życia, pracy, zakupów i aktywności towarzyskiej (Low 2014: 1).

Należy przy tym zaznaczyć, iż z funkcją symboliczną Katedry Oliwskiej oraz innej oliwskiej świątyni, jaką jest kościół św. Jakuba, wiąże się też pewne zagrożenie. Część badanych uważała, że z powodu swojej popularności turystycznej miejsca te mogą stracić swoje znaczenie, jakie przypisuje im społeczność lokalna. Opinia taka ma podstawy również w teorii socjologicznej. Jak pisze B. Jałowiecki, „inne znaczenie ma katedralny kościół często odwiedzanego przez turystów miasta, a inne peryferyjna świątynia zaludniająca się w czasie niedzielnych nabożeństw. W tym

pierwszym przypadku funkcja kultu schodzi właściwie na margines, a kościół staje się muzealną salą, do której wstęp staje się możliwy po wniesieniu stosownej opłaty” (Jałowiecki 2005: 22). Ryzyko takiej sytuacji dotyczy bardziej Katedry Oliwskiej niż Kościoła św. Jakuba, gdyż jest ona bardziej popularna turystycznie. Wtedy katedra przestałaby pełnić rolę symboliczno-kulturową dla społeczności lokalnej. Stałaby się *landmarkiem*, o którym pisze K. Bierwiazzonek (2011). To obiekty, które są wyłącznie wyróżniającymi się z otoczenia miejscami, zaś ich poznawanie ogranicza się do pobieżnej lektury przewodnika lub tablicy pamiątkowej. Dla swych użytkowników nie mają wielkiego znaczenia. W kontekście takich rozważań obawy badanych mieszkańców Oliwy są zasadne. Katedra Oliwska przestałaby pełnić rolę ważną ze względów tradycyjnych, kulturowych, ale również religijnych, stałaby się natomiast wyłącznie źródłem zysków.

Podsumowując kwestię obiektów sakralnych w Oliwie, warto przytoczyć wypowiedź Leona Dyczewskiego na temat symboliki świątyni. Omawiając historyczne i teologiczne motywy jej powstania, opisuje on też jej wartość jako czynnika spajającego zbiorowość. Według L. Dyczewskiego, „[o]bojętnie z jakich motywów powstaje dzisiaj świątynia, to ze swej natury ma ona znaczenie symboliczne, z racji swojej architektury jest ważnym punktem odniesienia w mieście, z racji zaś swoich wielorakich funkcji jest bardzo ważnym czynnikiem przełamującym anonimowość mieszkańców miasta i ich zespalającym” (Dyczewski 1993: 256). W przypadku Oliwy i jej mieszkańców na uwagę zasługuje przede wszystkim właśnie funkcja niwelująca anonimowość oraz integrująca społeczność lokalną.

Oдноśnie zaś do tożsamości należy stwierdzić, iż respondenci silnie akcentowali w swoich wypowiedziach klimat dzielnicy. W zasadzie każdy z badanych uważał, że Oliwa jest dzielnicą Gdańska, która ma specyficznego ducha miejsca, którego raczej nie mają inne części miasta. Stanowi on pozytywny wyróżnik ich miejsca zamieszkania i mieszkańcy uważają, że jest jedną z podstawowych składowych ich tożsamości. Poglądy badanych różnią się jednak co do tego, czym właściwie jest ten klimat i jaka jest jego istota, czym się objawia, jakie są przyczyny jego powstania itp. Wszyscy respondenci są zgodni co do tego, że ich dzielnica ma

specyficznego ducha miejsca. Co więcej, uważają oni tę cechę Oliwy za jeden z jej największych pozytywów. Mieszkańcy czują się dumni z tego, że mieszkają w części miasta, w której istnieje specyficzny duch miejsca. Widać również w tym miejscu pewne kontrasty między Oliwą a innymi dzielnicami. Jedna z badanych osób podkreśla, że w czasie, gdy mieszkała poza Oliwą, czuła się obco i nieswojo, i dopiero przeprowadzka tutaj pozwoliła się jej poczuć „u siebie”. Przyczyny tego stanu widzi głównie w klimacie dzielnicy. Inny respondent mówi natomiast o różnicy między Oliwą, która jest raczej zabytkową częścią miasta, a nowymi osiedlami. Te drugie są, według badanego, anonimowe i nie dają komfortu mieszkańcom, pomimo swojej nowoczesności.

Warto tu jednak zaznaczyć, że badanym trudno było zdefiniować, czym jest ten klimat, który pojawiał się w tyłu miejscach ich wypowiedzi. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być fakt, że pojęcie to jest jednocześnie abstrakcyjne i oderwane od konkretności, a zarazem nieostre. Z jednej strony nie istnieje w sensie materialnym, nie można go dotknąć, obejrzeć, a tym samym trudno pojąć intelektualnie, z drugiej natomiast nie ma jasno wyznaczonych kryteriów, co można uznać za klimat, co zaś nim nie jest. W pewnym sensie jest ono podobne do łacińskiego pojęcia *genius loci*, które pierwotnie używano na określenie ducha lokalnego bóstwa zamieszkującego wzniesioną dla niego świątynię (Lewicka 2012: 61), współcześnie natomiast oznacza niematerialną cechę świadczącą o unikatowości danej przestrzeni. Kiedy badacz zadawał uściślające pytanie o to, czym, według badanych, jest klimat, w ich wypowiedziach pojawiała się pewne zakłopotanie.

Odnosząc do klimatu pojawia się też pytanie o potencjalne przyczyny jego pojawienia się i trwania w Oliwie. Z wypowiedzi badanych wynika, że na ducha miejsca tej dzielnicy wpływa między innymi otoczenie społeczne, położenie geograficzne oraz uwarunkowania historyczne. Jeśli chodzi o otoczenie społeczne, to wpływ ma na nie najbliższe sąsiedztwo, życie się z ludźmi, których zna się od dziecka itp. Martina Löw uważa, że środowisko społeczne ma kluczowe znaczenie dla konstytuowania przestrzeni. Według tej badaczki, codzienne konstytuowanie przestrzeni angażuje percepcję, która jest ugruntowana zarówno we wpływie dóbr społecznych oraz innych ludzi, jak też w percepcyjnej aktywności konstytuującego

podmiotu (Löw 2008: 41). Z kolei położenie geograficzne oraz uwarunkowania historyczne są ze sobą powiązane w ten sposób, że wyjaśnianie klimatu Oliwy opierają na jej przeszłości. Oliwa jest zlokalizowana na peryferiach Gdańska, co wynika z jej rozwoju historycznego. Pierwotnie była wsią należącą do klasztoru cystersów i została przyłączona do Gdańska dopiero w XX w. Rozwijanie się w odseparowaniu musiało mieć częściowo wpływ na panujący aktualnie w Oliwie klimat, który jest dość mocno związany z przeszłością. To z kolei prowadzi do kolejnego aspektu tożsamości mieszkańców, jakim jest odkrywanie przeszłości swojej dzielnicy i różnych faktów z nią związanych.

Historia ma kluczowe znaczenie dla tożsamości miasta i jego poszczególnych dzielnic, w szczególności starszych. Zwraca na to uwagę również K. Bierwiazonek, który wymienia ją wśród najważniejszych cech definiujących odrębność miasta. „Tożsamość miasta wyraża się poprzez najbardziej istotne jego cechy. Są to przede wszystkim: historia miasta i jego społeczności, położenie geograficzne, wartości estetyczne, zasoby sztuki[...], architektura i układ przestrzeni publicznych” (Bierwiazonek 2015a: 14). Poznawanie historii dzielnicy lub, aby posłużyć się terminem używanym przez jednego z badanych, odkrywanie Oliwy, to jedna z ważniejszych składowych tożsamości społeczności tej dzielnicy.

Należy jednak w tym miejscu wyjaśnić, czym w ogóle jest to „odkrywanie Oliwy”. Z analiz zebranych wywiadów wynika, że jego głównym elementem jest dla badanych zbieranie i czytanie książek na ten temat. W niemal każdym przypadku respondenci mówili o tym, że poznają Oliwę w ten sposób. Wszystkie ich wypowiedzi łączy to, że badani poszukują historii swojej dzielnicy i tego, jak rozwijała się w przeszłości. Ważne są dla nich różne wydarzenia dotyczące Oliwy oraz to, jaka jest geneza różnych zabytków Oliwy. W tym celu zbierają wiele różnych publikacji dotyczących tej tematyki i dokładnie się z nimi zapoznają, co widać po kompetencji oraz pewności w ich wypowiedziach. Widać również, że początki tej fascynacji sięgają nawet czasów szkoły podstawowej, a więc bardzo wczesnych etapów socjalizacji. To „odkrywanie” Oliwy wiąże się też ze współpracą ze znajomymi, jak również członkami własnej rodziny.

Rezultatem poznawania historii własnej dzielnicy jest posiadanie dość rozległej i szczegółowej wiedzy związanej z faktografią Oliwy. Badani potrafili podawać różne ciekawe zdarzenia dotyczące bądź całej dzielnicy, bądź poszczególnych obiektów na jej obszarze. Za przykład może posłużyć chociażby opis okoliczności przyłączenia Oliwy do Gdańska i znajomość genezy nazwy jednego z oliwskich zabytków, jakim jest Dom Zarazy, znanego również jako Dom Bramny:

No Dom Zarazy to jest historyczne miejsce, historycznie jest ta nazwa też uwarunkowana, ja nie wiem, czy ty znasz tę opowieść, ale to jest tam związane... Była kiedyś zaraza w Oliwie, i był zamknięty klasztor, no i jedynym miejscem, który się komunikował to był właśnie Dom Zarazy, bo on stanowił bramę, dom-brama, to było wejście do opactwa. Tylko w ten sposób się jakby komunikowali ze światem. No i to jest ta nazwa – Dom Zarazy.

Na koniec omawiania kwestii „odkrywania” Oliwy warto podkreślić, iż respondenci podchodzili do tego działania raczej jako do specyficznego hobby niż czynności profesjonalnej. Robią to swobodnie i z dystansem, a niekiedy też w sposób mający znamiona zabawy.

To jest bardziej zabawa niż takie podejście „interesuje mnie historia”, poznawanie historii danego miejsca, bo ja się mogę wtedy z tym bardziej utożsamić.

Tak, ja ogólnie interesuję się... chodzimy z wykrywaczem (śmiech)... i dlatego właśnie czytam takie różne książki historyczne.

Dla charakterystyki tożsamości mieszkańców Oliwy znaczenie ma też subiektywne poczucie związku emocjonalnego z tą dzielnicą. Badani wielokrotnie podkreślali, że czują do Oliwy silny sentyment, który wynika z różnych czynników.

Ja jestem bardzo związana z tym miejscem, bo uważam, że to jest bardzo fajne miejsce do mieszkania, jest fajnie położone, zabudowa jest fajna, w sensie takim, że to jest taka przestrzeń, która daje duże możliwości, i jest to przestrzeń przemyślana przede wszystkim.

To jest moja mała ojczyzna. Ja to tak pojmuję i myślę sobie o tym, że to jest moje miejsce do życia. Ona ma swoje plusy, ma swoje minusy, ale ta mieszanka pewnie tworzy to, że to jest takie miejsce wyjątkowe. Na pewno to jest miejsce, w którym ja się bardzo dobrze czuję.

Po prostu, że tak powiem, oddałam serce, tej swojej, temu swojemu miejscu zamieszkania i... nie chciałabym przede wszystkim go zmieniać.

Porównując podane powyżej wypowiedzi respondentów, można dojść do ogólnego wniosku, że mieszkanie w Oliwie wywołuje pozytywne postawy społeczności lokalnej w stosunku do otaczającej przestrzeni miejskiej. Badani czują silny związek emocjonalny z miejscem zamieszkania, co stanowi ważny komponent ich tożsamości. Wiąże się to z kolei z pozytywnym ocenianiem przestrzeni Oliwy. Poza tym warto podkreślić, że jeden z respondentów, podobnie jak poprzednio w odniesieniu do „odkrywania” Oliwy, nieświadomie odniósł się do dyskursu socjologicznego. Chodzi tu mianowicie o pojęcie *małej ojczyzny*, które jest podobne do pojęcia *ojczyzny prywatnej* S. Ossowskiego przywołane wcześniej w odniesieniu do opisu tożsamości przestrzennej w ujęciu W. Łukowskiego.

6. Wnioski

Miasto nie jest wyłącznie zbiorem budynków i ulic, które mają pełnić wyłącznie funkcje techniczne, ale również fundamentem tworzenia więzi między jego mieszkańcami. Siła miasta nie tkwi w samej architekturze, lecz w stwarzanych przez nią możliwościach odnajdywania w nim elementów wspólnotowych (Dymnicka 2011: 87). W przedstawionej wyżej analizie materiału empirycznego pokazano, jak tworzy się tożsamość przestrzenna mieszkańców Oliwy oraz jaką rolę pełni przestrzeń miejska w konstruowaniu koncepcji siebie przez badanych. Doświadczenia biograficzne poszczególnych respondentów i ich ścieżki życiowe przełożyły się na silną więź emocjonalną z konkretną dzielnicą miasta. Badani traktują miejsce, w którym żyją, jako integralny składnik tożsamości. Z tego też względu teza postawiona we wstępie, iż przestrzeń miejska Oliwy jest podstawą budowania własnej tożsamości mieszkanców tej dzielnicy, jest udowodniona.

Na koniec warto przytoczyć jeszcze pojęcia *miasta osobistego*, którym posługuje się A. Majer. Według tego autora, „miasto osobiste to traktowany jak własny fragment przestrzeni miejskiej, będący terytorium pochodzenia lub przebywania, z którym można czuć się związanym przez zamieszkiwanie, poczucie przynależności lub nadawanie mu specjalnych cech, a także osobiste kontakty, związki i zależności w kręgu bliskich, partnerów społecznych” (Majer 2015: 31). W takim ujęciu Oliwę można traktować nie tylko jako fundament budowania tożsamości przestrzennej, ale

też właśnie jako miasto osobiste. Być może więc w czasach coraz szybszych i nieprzewidywalnych zmian społecznych zbudowanie własnego miasta osobistego jest najlepszą drogą do odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”.

7. Literatura

- Bierwiaczonek K., 2011: *Landmarki i miejsca święte. Społeczne znaczenie i role kościołów w miastach górnośląskich*; w: M. Kowalewski, A. Królikowska (red.): *Miasto i sacrum*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos; 87-98.
- Bierwiaczonek K., 2015a: *Przestrzeń publiczna jako przedmiot badań studiów miejskich w kontekście współczesnego definiowania miasta*; w: M. Malikowski, M. Palak, J. Halik (red.): *Zmiany w przestrzeni współczesnych miast*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski; 11-23.
- Bierwiaczonek K., 2015b: *Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miasta?*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, 54, 61-78.
- Bokszański Z., 1989: *Tożsamość, interakcja, grupa: tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bokszański Z., 2002: *Tożsamość*; w: K. Frieske (red.): *Encyklopedia socjologii. Tom 4, S-Ż*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Burdzik T., 2012: *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*. „Kultura Historia Globalizacja”, 11, 13-27.
- Cobel-Tokarska M., 2011: *Przestrzeń społeczna: świat – dom – miasto*; w: A. Firkowska-Mankiewicz, T. Kanash, E. Tarkowska (red.): *Krótkie wykłady z socjologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej; 45-62.
- Dyczewski L., 1993: *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Dymnicka M., 2011: *Kulturowe wytwarzanie przestrzeni publicznych*. „Przegląd Socjologiczny”, 60, 2-3, 67-91.

- Glaser B., Strauss A., 2009: *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Jałowiecki B., 2000: *Przestrzeń*; w: H. Domański (red.): *Encyklopedia socjologii. Tom 3, O-R*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Jałowiecki B., 2005: *Spółeczny język architektury od gotyckiej katedry do hipermarketu*; w: B. Jałowiecki, A. Majer, M. Szczepański (red.): *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar; 21-35.
- Jałowiecki B., Szczepański M., 2010: *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Konecki K., 2000: *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewicka M., 2012: *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lisowski A., 2014: *Typy przestrzeni a geografia*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 24, 7-18.
- Low S., 2014: *Spatializing Culture An Engaged Anthropological Approach to Space and Place*; <http://peopleplacespace.org/files/2014/06/Low-Spatializing-Culture.pdf>.
- Löv M., 2008: *The Constitution of Space. The Structuration of Spaces Through the Simultaneity of Effect and Perception*. „European Journal of Social Theory” 11 (1), 25-49.
- Łukowski W., 2002: *Spółeczne tworzenie ojczyzn: studium tożsamości mieszkańców Mazur*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Madurowicz M., 2007: *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Majer A., 2010: *Socjologia i przestrzeń miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Majer A., 2015: *Mikropolis: socjologia miasta osobistego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Massey D., 1994: *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Novikova K., 2013: *Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji*. „Journal of Modern Science”, 2, 17, 377-395.
- Ossowski S., 1984: *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Przybyłowska I., 1978: *Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych*. „Przegląd Socjologiczny”, 30, 54-68.
- Roskal Z., 2008: *Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody*. „Roczniki Filozoficzne”, 1, 279-294.
- Siestrzewitowska M., 2011: *Ochrona tożsamości przestrzennej na przykładzie wybranych miast Lubelszczyzny: Ostrów Lubelski, Biłgoraj, Kraśnik*. Lublin: Politechnika Lubelska.
- Simmel G., 2005: *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wallis A., 1990: *Socjologia przestrzeni*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Woszczek M., 2012: *Filozoficzny problem czasu i przestrzeni u Leibniza*. „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna”, 1, 104-110.
- Znaniński F., 1999: *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*; w: M. Malikowski, S. Solecki: *Spółceństwo i przestrzeń zurbanizowana. Teksty źródłowe*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Wpłynęło/received 23.11.2016; poprawiono/revised 20.03.2017